

Het magisch realisme in enkele recente Afrikaanse romans

H.P. VAN COLLER

University of the Free State, Bloemfontein, South Africa

vcollerh@mail.uovs.ac.za

Abstract. Realism, with the implication that it amounts to “true” representation, is one of the most important classification principles in traditional Afrikaans literary historiography. Recent historiographical approaches and theories undermine traditional mimetic beliefs, thus also traditional realism. Nowadays readers are to be persuaded of a possible reality by virtue of the array of verbal elements and not necessarily by “realistic” features. In magic realist texts two oppositional systems clash, whilst each tries to create a fictional world. In this preoccupation with “images of borders and centres” reality is presented as neither fixed nor stable. Magic realist texts are therefore especially suited to represent a colonial past, eg. South African history and to undermine its master discourses by giving voice to discarded *petites histoires*. In conclusion to this article two novels by prominent Afrikaans writers are discussed as illustration of the thesis that a realistic representation is not sufficient to portray South Africa and its complexities.

1. Inleidende opmerkingen: Het realisme als ordeningsprincipe in de Afrikaanse literaire historiografie

Het was gebruikelijk om in de Afrikaanse historiografie termen zoals “de romantiek” en “het realisme” te gebruiken als indelingsprinciepen, vooral ten aanzien van het proza (zie: Dekker 1961 die “realisme” plaatst tegenover “mensbeelding”; Antonissen 1956; Kannemeyer 1978). Het figureert vooral sterk in Beukes en Lategan waar zij de “realistiese lyn in ons proza” onderscheiden naast de “romantiese styllyn” (Beukes en Lategan 1961). Deze begrippen worden heel vaak wat summier aan de orde gesteld, zonder een diepgaande omschrijving. Uit Antonissen kan worden afgeleid dat het realisme een uitbeelding is van “n meer-as-uiterlik-geobserveerde, psigologies-deurgronde

werklikheid" (Antonissen 1956: 150). Dekker noemt de realist iemand die de werklikheid uitbeeldt door een nauwkeurige weergawe "van dit wat hy so aandagtig betrag het [. . .] maar dit sal tog altyd deurstraal wees van die diepere sin" (Dekker 1961: 137).

Lategan tipeert het realisme as een weergawe van "'mense van vlees en bloed,'" maar er word ook doorgedrongen tot de algemeen-menselijke—die diepere, ewige waarhede van die lewe wat selfs in die mees agterlike mens te vinde is" (Beukes en Lategan 1961: 197). Bovendien gaat het gepaard met humor "wat 'n grondvereiste is vir die diepere realistiese kuns." Lategan beweer wel dat het realisme geen levensgetrouwe weergawe van die werklikheid is, maar een illusie, een "herscheping" door middel van die verbeeldingskracht (Beukes en Lategan 1961: 197). Kannemeyer spreek van werke met een sterk humoristies element "iets waardeur die realisme genuanseer en getemper word" (Kannemeyer 1978: 181). Hieruit kan word afgeleid dat hy "humor," anders as byvoorbeeld Lategan nie beskou as "wezensbestanddeel" van die realisme. Uit verdere opmerkinge betreffende die werk van Jochem van Bruggen dat "idyllies" sou wees, waarin die "komiese of die humoristiese sentraal is" en verder "dat die realisme sowel deur die gemoedelikheid as deur die moralisasie versag word en dat daar op dié wyse 'n tweeslagtigheid ontstaan," blyk duidelik dat Kannemeyer die realisme tipeer as een "objektiewe weergawe" van die werklikheid en dan blykbaar veral hetgeen nie (uitsluitend) komies of humoristies is (Kannemeyer 1978: 195). Elders maak Kannemeyer gewag van die "afgronde van menswees" die vir lezers moet opengaan (1978: 189).

2. De realistiese representasie en ideologie

In een recent verskene Afrikaanse literatuurgeskiedenis word die Afrikaanse proza van 1930 tot 1960 "klein-realisme" genoem deur Henriette Roos "nie omdat byna altyd slegs 'n baie beperkte streek of besondere situasie binne die Suid-Afrikaanse werklikheid weergegee is nie, maar veral omdat in die meeste gevalle slegs die konvensionele perspektiewe van Afrikaner-nasionalisme verwoord word" (Van Coller 1998: 38). "Groot realisme" daartegenover veronderstel dan waarskynlik een minder eng ideologiese raamwerk van waaruit die werklikheid gerepresenteer kan word; dat representasie eintlik ooit vry van ideologie sou kon geskied in die lig van die langdurig dispuut rondom historiografiese representasie (White 1973, 1978, 1987; Carr e.a. 1982; Carr 1991; Ankersmit 1986, 1990; Ankersmit e.a. 1990) een illusie.

3. Moderne representatie als ondermijning van het realisme

In eigentijdse (deconstructivistische) beschouwingen betreffende historische representatie wordt er van uitgegaan dat het verleden niet reconstrueerbaar is. Toegang tot het verleden kan alleen door middel van een tekstuele, discursieve vorm gebeuren. Vanzelfsprekend impliceert dat een hoge mate van subjectiviteit die het ideaal ondermijnt van geschiedschrijving als weergave van het verleden “wie es eigenlijk gewesen,” in de woorden van Leopoldt von Ranke. Bij de narrativisten (zoals Hayden White en Frank Ankersmit) worden de chiastische verhouding tussen literatuur en historiografie voortdurend beklemtoond. Het is vooral de moderne literatuur die volgens White de opvatting van een mimetische benadering tot representatie ondermijnd heeft en daarmee ook het realisme (White 1999: 23).

De narrativisten problematiseren juist representatie omdat deze, veel eerder dan verklaring of interpretatie, centraal staat in de discussie rondom geschiedschrijving. Dat is ook het geval binnen het poststructuralistische paradigma. Hier is bepaald sprake van een semiotisch bewustzijn. Betekenis is niet meer redelijk te achterhalen: in een voortdurend proces van semiose worden slechts sporen van betekenis gevonden. Zo zijn het verleden (en “die werkelijkheid”) ook entiteiten die in een zin afwezig zijn en alleen door taal representeerbaar geraken. In Gardner wordt het als volgt verwoord: “The underlying nature of painting (en in feite alle vormen van representatie) lies in the fact that painting give us the experiences of absent or non-existent objects” (Gardner 1995: 604). Kunst is derhalve geen mimetische representatie van de werkelijkheid, maar een substituuut voor de werkelijkheid (Ankersmit 1990: 165). De historicus is verwant aan de realist en “has to persuade the reader not only of the *possible* reality of the array of verbal elements, but those on display in the text are ‘guaranteed’ by their relation [. . .] to things outside the text, and thus the result is a real mimesis” (Partner 1998: 75-6).

De conventies van de realistische roman dicteren dat de “background norms governing their projected worlds” moeten conformeren aan “accepted real-world norms” (McHale 1987: 17). Met andere woorden de logica én fysica van de fictionele wereld moet verzoenbaar zijn met dié van de werkelijkheid. Juist het magisch realisme is een manier waarop de eigentijdse postmodernistische roman deze verwachting doorbreekt; vaak door die combinatie van geschiedenis en fantasie.

4. C.M. van den Heever en de zogenaamde dualiteit: Realisme en romantiek

Uit het voorafgaande is het duidelijk dat het realisme één manier is waarop “de werkelijkheid” voorgesteld kan worden. Hoewel “objektieve representatie” niet haalbaar is, kan het wel als ideaal gesteld worden. Kwalificaties van het realisme (bijvoorbeeld “sociaal-realisme,” “hiper-realisme,” en “magiese-realisme”) duiden veelal op een levensbeschouwelijk, ideologisch of artistiek voorbehoud. De neiging van (Afrikaanse) literaire critici om schrijvers in vakjes te plaatsen of binnen strak-omlijnde definities betreffende hun “stijl” of “onderwerpskeuze” heeft de reputatie van verscheidene schrijvers benadeeld. C.M. van den Heever’s (schijnbaar verboden) “vermenging van realisme en romantiek” is zo ‘n voorbeeld.

In eigentijdse overzichten van het werk van Van den Heever (zie: Du Buisson 1959: 101 e.v.; Haarhoff 1959: 27 e.v.; Malherbe 1957: 15; Schoonees 1959: 84; Van Heerden 1959: 58), maar ook in latere beschouwingen (zie: Kannemeyer 1978: 298, 307; Du Plooy 1999: 655) zijn er een heel paar gemene delers. Critici maken voortdurend gewag van Van den Heever zijn donkere en pessimistische levensvisie waarin het *memento mori*, het doodsbesef centraal staat, van zijn metafysische ingesteldheid en van zijn romantische instelling. In zijn werk wordt de mens getekend als een blote stip tegen het uitspansel, gering in zijn conflict met kosmische machten; onderworpen aan de grote gang van de natuur. In *Laat vrugte* (1939) wordt deze strijd van oom Sybrand bijna vergelijkbaar met een Griekse tragedie.

Critici (zie: Dekker 1933; Du Plooy 1999; Pienaar 1933; Van Heerden 1982) hebben Van den Heever voortdurend bekritiseerd vanwege zijn “vertelafstand.” Van den Heever’s introspecties verstoren volgens deze critici dikwijls de verhaalgang, omdat deze een vorm van vertellersmijmering zou zijn. Daarom zijn zijn personages niet altijd overtuigend en worden zij bij tijde spreekbuizen die verteller/auteur.

Al die bovengenoemde bezwaren wekken het gevoel dat Van den Heever’s werk zich enerzijds onttrekt aan de werkelijkheid en anderzijds “werkelijkheids-elementen” bloot in dienst worden gesteld van symboliek, romantiek, of wat vaak het overheersende idee in zijn werk genoemd wordt. Die bezwaren worden vaak verwoord als de vermeende tweeslachtigheid tussen realisme en romantiek dat als een refrein voorkomt bij critici (zie: Antonissen s.d. 221-227; Du Plooy 1999: 661; Kannemeyer 1978: 298 en Van Heerden 1982: 335-339). Du Plooy ziet veel van die bezwaren als tijdsgebonden en vraagt terecht waarom het überhaupt verboden zou zijn realisme en romantiek met elkaar te vermengen (1999: 662).

5. Van den Heever en de actualiteit

J.M. Coetzee plaatst de romans van Van den Heever binnen de maatschappelijke situatie waarbinnen ze zijn ontstaan en wijst op de ideologische onderbouw van Van den Heever's "plaasromans" (farm novels) (Coetzee 1985). In de traditionele Afrikaanse plaasroman wordt de plaas ("boerderij") niet alleen een ruimte waarbinnen de personages toevallig leven. De plaas wordt getekend als een mythische ruimte en het verband tussen boer en de kosmos is niet gewoon een romantische identificatie; in de prototypische plaasroman is er een beweging naar de openbaring van de plaas als bron van betekenis. Door de plaas wordt de Afrikaner gehecht aan de aarde en zijn geschiedenis, kan hij als 't ware zijn aanspraak op het land bevestigen. Daarom mag de plaas nooit verloren gaan, moet erfopvolging bestendig worden, is die plaas in alle opzichte oppermachtig aan de stad. Voor Coetzee bestaat er niet echt een dualiteit tussen realisme en romantiek in Van den Heever's werk: ervaring van de realiteit geeft aanleiding tot interpretatie ervan.

Wordt Van den Heever's werk op de voet gevolgd, is het duidelijk dat het enerzijds inderdaad de geschiedenis van de Afrikaner in de eerste helft van de twintigste eeuw karteert; anderzijds op een persoonlijke wijze Van den Heever's eigen (ontwikkende) mening weergeeft van actuele problemen: ondermeer arbeidsverhoudingen, economische emancipatie, huwelijksverhoudingen en -ontwrichting, de sociale positie van de vrouw en vrouwenrechten en zelfverwezenlijking tegen de heersende moraal. Dit actualiteitsaspect van zijn werk impliceert uiteraard een positief waardeoordeel.

Van den Heever's (en Malherbe's) soms minutieuze beschrijvingen van plaasarbeid, hun weergaven van gebruiken en gewoonten; het noteren van karakteriserend taalgebruik¹ én de lange introspecties komen allemaal voort uit een romantische (en in wezen nationalistische) levenshouding en maakt de opmerkingen over een realistische en romantische dualiteit eigenlijk nietszeggend.

6. Voorlopig bestek

Uit het voorafgaande is het duidelijk dat het begrip *representatie* centraal staat in alle voorafgaande definities, controverses en polemieken. Coetzee staat in feiten veel dichterbij Aristoteles in zijn opvatting van *mimesis*, namelijk dat kunst een weerspiegeling is van de werkelijkheid, maar óók een nieuwe structuur is, tot

¹In *Die meulenaar* word die leser verplaas na die einde van die negentiende eeu; in *Laat vrugte* na die eerste twee dekades van die twintigste eeu.

stand gebracht door de interpreterende visie van de kunstenaar (De Lange 1990: 308). Afrikaanse realisten (zoals Van Bruggen) en literatuurcritici (zie: Dekker 1961; Lategan 1961) definiëren het realisme als weergaven van *de wezenlijke van de werkelijkheid*, een opvatting die veel dichter staat bij representatie-opvattingen van de Renaissance (o.a. Philip Sydney) als bij het echte realisme van de negentiende eeuw. Realisme verwijst hier naar een concrete weergave of representatie van de alledaagse werkelijkheid, hetzij positief of negatief in tegenstelling tot idealisering of fantasie. In het modernisme staat het realisme op de achtergrond en ná een hoogbloei in de jaren veertig, vijftig in de Afrikaanse literatuur wordt het ook naar een achterhoekje verschoven met de opkomst van het experimentele proza in de jaren zestig, maar wordt weer heel belangrijk in de jaren zeventig en later. In die jaren staat grafische uitbeelding van de “grensoorlog” centraal, alsook geweld in Zuid-Afrika. Stijlsoorten zoals het magisch realisme worden pas belangrijk in de jaren tachtig.

7. Het magisch realisme: Definiering

Een vraag die voortdurend geopperd wordt, is of het magisch realisme een duidelijk onscheidbaar sub-genre of stijlsoort is. Mullan (1999) beweert dat de Duitse kunstcriticus Franz Roh de term heeft gemunt in de jaren twintig van de twintigste eeuw om werk van zogenaamde postexpressionisten te beschrijven. Dié schilders zijn gefixeerd op de vreemde en onvatbare aspecten van de “gewone” realiteit, niet door het insluiten van fantastische elementen, maar door het aantonen van de verschillende wijzen waarop de alledaagse werkelijkheid representeerbaar is. Volgens Van Gorp e.a., is het magisch realisme een artistieke stroming, gelanceerd door de Italiaanse schrijver Bontempelli (1878-1960).

Ze vindt haar oorsprong in Plato’s ideeën (allegorie van de grot: wat we op de wereld zien is slechts een afschaduwing van hogere ideeën). Door een synthese van de concrete realiteit en het bovennatuurlijke peilt ze naar het wezenlijke van ons bestaan. De droom lijkt hiertoe een uitgelezen weg. Uit de spanning tussen droom en werkelijkheid ontstaat de magie (vandaar de naam) waardoor het bovenzinnelijke achter de realiteit onthuld wordt. Door zijn gerichtheid op een synthese van werkelijkheid, verbeelding en verstand onderscheidt het magisch realisme zich van het surrealisme dat het verstand uitschakelt ten voordele van het onbewuste. (Van Gorp e.a., 1998: 268)

In de literatuur heeft de term een Europese inkleding en (vooral) een Latijns-Amerikaanse.

Het magisch-realisme in België is ontstaan na de tweede wereldoorlog en hield stand tot in de jaren zeventig. Vooral Johan Daisne (1912-1978) is voor-

stander van de ondoorbreekbare drieëenheid van werkelijkheid, verbeelding en ratio. Het gaat dus om een evenredig samengaan van zowel realiteit als magie want "louter fantasie doodt de magie evenzeer als de platte nuchterheid" (Daisne 1973: 13). Daisne definieert het magische als de bovenzinnelijkheid bewerkt door menselijke tussenkomst. Het is als een zoektocht naar de hemel die opengaat in het dagelijkse leven. Droom en werkelijkheid staan in de mens tegenover elkaar als twee polen en de magie of bovenzinnelijkheid ontstaat wanneer er een vonk overslaat. Hij onderscheidt ook twee soorten magisch realisme: het romantische en het klassieke. Waar het in het eerste bijna gaat om pure toverkracht en magie, streeft het klassieke naar harmonie; de afstand tussen droom en werkelijkheid is daarom kleiner. De realiteit zelf wordt werkelijk want het magische is aanwezig in de gewone dingen des levens (zie: Callens 2003).

In tegenstelling tot Daisne maakt Hubert Lampo gebruik van parapsychologische elementen en bepaalde interpretaties van de cultuurgeschiedenis en geeft vaak een diepte-psychologische interpretatie van het magisch realisme (Lampo 1920). Lampo spreekt van een vreemd gevoel van "herkenning" bij de lezer die geconfronteerd wordt met een magisch realistisch werk. Men zou zeggen dat het woord van de schrijver onverwacht in de psyche iets doet ontwaken en meetrillen dat voorheen verborgen was, maar er blijkbaar altijd is geweest. Vermoedelijk is dat voor om het even welke auteur van zeker niveau enigzins het geval, maar het lijkt mij veroorloofd te veronderstellen dat méér dan anderen, de magische-realist fungeert als de geestelijke polarisator van het collectief onbewuste. In dit gemeenschappelijk gebied van de medemenselijke persoonlijkheid zet hij de potentieel aanwezige archetypische krachten dynamisch om in *schijnbaar herkende* en zeker als vertrouwde beelden en situaties (Lampo 1993).

Magisch Realisme is dus een werk dat tegelijkertijd functioneert binnen de esthetica van het realisme en zich ertegen verzet. Stephen Slemon schrijft dat "in the language of narration in a magic realist text, a battle between two oppositional systems take place, each working toward the creation of a fictional world from the other" (Slemon 1988: 11; Stewart 1999). Amaryll Chanady beweert dat het magische realisme gekenmerkt wordt door twee autonome en botsende perspectieven: één gebaseerd op een rationeel zicht op de realiteit en de ander een aanvaarding van juist het bovennatuurlijke aspect van de werkelijkheid (Chanady 1985). In feite wordt het gelijktijdige bestaan van de realiteit (de "werkelijke") en de magische erkend. Daarom is het volgens Baker ook vaak het geval dat vertellers in magisch-realistische werken objectief en onttrokken voorkomen en alles dat beschreven wordt gelijkmatig verteld wordt mét de suggestie dat alles werkelijkheid is. Het is bepaald het geval met belangrijke Afrikaanse magisch-realistische schrijvers zoals André P. Brink in *Duiwelskloof*,

Anderkant die stilte; Etienne van Heerden met *Toorberg*; *Die swywe van Mario Salviati* en Ingrid Winterbach met haar roman *Niggie*.

In het licht van het bovenvermelde is het niet vreemd dat het magisch realisme uitstekend geschikt is om het naastbestaan van disparate dingen weer te geven; trouwens de plotstructuren van zodanige werken hebben vaak te maken met opposities zoals de landelijke naast de stedelijke, Westerse en inheemse kennissystemen en culturen. Hibriditeit vormt schering en inslag daarvan en de focus valt telkens op grenzen,² overgangsituaties en verandering. Juist hierdoor wordt het gerelateerd aan het postkolonialisme waar al de bovenstaande aspecten ruimschoots in voorkomen.

De gekoloniseerde wordt vaak verplicht om een positie binnen twee conflicterende werelden in te nemen. In het geval van de Afrikaanse schrijver is het nóg problematischer omdat de Afrikaner beide gekoloniseerde (door de Nederlanders én de Britten) én koloniseerder (van de inheemse bevolking) is. Wilson, aangehaald door Baker, zegt dat het magisch realisme een ruimte schept “in which the spatial effects of canonical realism and those of axiomatic fantasy are interwoven [. . .] in magical realism, space is hybrid (opposite and conflicting properties are copresent.)” (1990: 204). Dit fenomeen wordt door hem beschreven als “dual spatiality” en komt vaak voor in Afrikaanse romans. In Van Heerden’s *Toorberg* verkeren levenden en doden naast elkaar, water beweegt tegen de wetten van zwaartekracht en zijn roman *Die swywe van Mario Salviati* en ettelijke werken van André P. Brink zitten vol met gebeuren die de wetten van de werkelijkheid voortdurend tarten.

Brink plaatst ook doorgaans de Westerse en Europees-Christelijke denkbeelden en narratieve naast en tegenover inheemse Afrika mythologieën. Wat tegenover elkaar staat vertegenwoordigt eigenlijk twee werelden of zienswijzen; één die meer overeenstemt met Europese rationaliteit en een ander die een meer magische zienswijze van de realiteit vertegenwoordigt. Door Brink zijn keuze van Bijbelverhalen wordt óók geïmpliceerd dat Bijbelse verhalen niet werkelijk minder fantastische en “magische” elementen bevatten dan de Afrika-mythologieën die vaak uit koloniaal perspectief afgemaakt zijn als fantasmagorische verdichtingsels. Wat bij Brink bijna beschreven kan worden als groteske overdrijving, is bij Etienne van Heerden veel meer barokke overdaad. De terugkeer van de barok is een van de meest opvallende kenmerken van het Spaans-Amerikaanse postmodernisme dat dikwijls vermengd wordt met magisch realistische kenmerken. Ook de aanwezigheid van het historische element in de postmoderne

² “‘Magic realists texts,’ Slemon continues, ‘tend to display a preoccupation with images of borders and centres, and to work towards destabilizing their fixity’” [1988:13] (Stewart, 1999).

Zuid-Amerikaanse literatuur valt niet te ontkennen. Elk op hun eigen manier herschrijven ze de geschiedenis van hun dorp, land of continent en vermengen daarbij feit en fictie (Callens 2003: 3).

Maarten Steenmeijer beweert dat onder andere de ontdekkingsreiziger Columbus als een voorvader van Marquez, Vargas Llosa, Fuentes, e.a. wordt beschouwd (1996: 21).

De gestalte die de Nieuwe Wereld heeft gekregen in de overgeleverde ontdekkingskronieken en ander contemporaine geschriften [. . .] is om verschillende redenen onbetrouwbaar: de onmacht van de taal tegenover een nieuwe, nog niet benoemde wereld; de overgeleverde, dus onbetrouwbare informatie; de verdraaiingen die om redenen van eigenbelang werden aangebracht; de gekleurdheid door het eigen wereldbeeld. Dit is in meer dan een opzicht buitengewoon inspirerend geweest voor de literatuur die ruim vier eeuwen later in het subcontinent tot een ongekende bloei zou komen.

Marquez zelf noemt het scheepsjournaal van Columbus het eerste magische werk uit de Caribische literatuur (Callens 2003: 4).

Ook André P. Brink is bij implicatie deze mening toegedaan want in zijn magisch-realistische en postmoderne roman *Inteendeel* wordt voortdurend gerefereerd aan reisjournalen en kronieken die in een "erkenning" achteraf vermeld worden. In deze "objectieve verslagen" zit het vol met verwijzingen naar dieren zoals de kameleopardi en de eenhoorn én de mythische stad van goud, Monomotapa. De invloed van Marquez met zijn overdreven oermetaforen, vermenging van dromen, mythen en realiteit en de grafische weergave van de slachting van honderden stakende plantagewerkers in *Honderd jaar eenzaamheid* resoneert bepaald in het werk van Brink die in andere opzichten (zijn rol als dissidente intellectueel, de primaat van persoonlijke vrijheid en sociale rechtvaardigheid in hun werk) veel dichters staat bij Carlos Fuentes (zie: Van Collier 2002: 56).

In de Zuid-Afrikaanse context is het daarom ook niet vreemd dat het magisch realisme vaak voorkomt *juist* in werken die een kritisch herbezoek zijn aan de Zuid-Afrikaanse geschiedenis. Linda Hutcheon schrijft: "The post-modern is linked by magic realism to 'post-colonial literatures [which] are also negotiating [. . .] the same tyrannical weight of colonial history in conjunction with the past'" (1995: 131) (Stewart 1999). Etienne van Heerden werpt een kritische blik op belangrijke tijdperken van kolonialisering (o.a de eerste binnenlandse ontdekkingsstochten en de Anglo-Boerenoorlog) in de Zuid-Afrikaanse geschiedenis in *Die swye van Mario Salviati*; Brink legt de klemtoon op de wandaden van de Oost-Indische Compagnie in zijn roman *Inteendeel* en verschuift zijn focus naar het Duitse koloniale tijdperk in Namibië (het toenmalige Duits West-Afrika) in *Anderkant die stilte*. Christoffel Coetzee weer fixeert op de Anglo-Boereoorlog in

zijn geruchtmakende roman *Op soek na Generaal Mannetjies Mentz*. Zodanige werken proberen doelbewust om de “open plekken,” de stilten in de historiografie, te vullen en om misbedeelden stem te geven. In zodanige werken is er een doelbewuste ondermijning van meesternarratieven en worden juist de “kleine geschiedenissen” voorop geplaatst. Zodoende wordt één totaliserend discours ondergraven op dezelfde wijze als waarop het magisch realisme inschrijft tegen een koloniaal perspectief, “the massive imperial centre” zoals Stephen Slemon het noemde (1988: 12).

Thematisch is er in het magisch realisme weliswaar een grote diversiteit, maar zekere thema's keren voortdurend terug. Eén daarvan is dat van geweld en onderdrukking. Vooral prominente autoritaire figuren, zoals soldaten, politie-agenten en al degenen die kunnen moorden en martelen komen vaak voor. In de Afrikaanse letterkunde wordt het grafisch beschreven in vooral twee romans, Coetzee's *Op soek na Generaal Mannetjies Mentz* en Brink's *Anderkant die stilte*. De eerstgenoemde roman is een fictief relaas van een Boerenkommando die terreurdaden pleegt in de Vrijstaat tijdens de Tweede Anglo-Boerenoorlog. Coetzee biedt zijn roman aan als niet-fictie en trekt bovendien een parallel tussen deze roman en verscheiden verhalen die tijdens de Waarheids en Verzoenings-verhoren in Zuid-Afrika aan het licht zijn gekomen. Het pragmatische effect wordt verhoogd door de herkenning en identificatie én de suggestie wordt gelaten dat het Afrikaanse historische verleden er een is dat gekenmerkt wordt door geweld en onderdrukking. Door dit gecreëerde parallellisme wordt ook iets gesuggereerd van cyclische tijd, een ander kenmerk van het magisch realisme. De mens leert weinig van de geschiedenis en de mens is bijkans gedoemd zijn fouten te herhalen. Coetzee's hoofdpersonage draagt niet voor niets de naam “Mentz,” dus “Mens—elckerlijk; everyman.” Deze roman draagt zwaar aan een negatieve uitbeelding van *de mens*.

Brink's roman is een post-kolonialistische roman waarin een van de scherpste aanvallen tegen het kolonialisme in Afrikaans voorkomt. De hoofdfiguur, Hanna X is een Duits weesmeisje dat naar Duits West-Afrika gaat om in het huwelijk te treden en een nieuw leven te beginnen. Haar voorafgaand leven was een durende lijdensweg en zij is voortdurend het slachtoffer van onmenselijke behandeling, veelal van de kant van zogenaamde Christelijke en mannelijke autoriteitsfiguren. In Brink's optiek is het kolonialisme een Christelijk en mannelijk gedreven onderneming en getuigt het van geen begrip of achting voor inheemse kennisstelsels, mythologieën of zelfs de natuur. Duitse soldaten vermoordden en verkrachtten iedereen die op hun weg kwam, roeiden wild uit en vernielden de natuurlijke hulpbronnen. De reddende genade voor de hoofdfiguur zijn *verhalen* (het *leitmotiv* in Brink's laatste romans): dié van de inheemse volken, maar ook het verhaal van Johanna van Arkel, een inspiratie voor Hanna X. Brink's (bijna overdreven) beschrijving van wreedheden en sadistische excessen herinneren

aan Rushdie's woorden: "Reality is a question of perspective; the further you get from the past, the more concrete and plausible it seems—but as you approach the present, it inevitably seems more and more incredible" (Hutcheon 1995: 165) (Stewart 1999).

Een van de andere kenmerkende thema's in het magisch realisme, het carnavaleske, speelt ook een grote rol in Brink's werk. Het is bij uitstek de carnaval die in de optiek van Bachtin het Middeleeuwse gezag ondermijnt. Carnavaleske figuren, zoals de nar, de gek of de dwaas zijn figuren die elk met een voet in twee opponerende werelden en daardoor onגעensureerd, felle kritiek kunnen leveren op de realiteit en misverstanden ervan. Jeanne d'Arc's carnavaleske optocht naar Orleans wordt op treffende wijze door Brink in deze roman benut, maar elementen ervan komen ook voor in *Inteendeel* het verhaal van Estienne Barbier's opstand tegen het onderdrukkende Kaapse gezag, weer eens doorspekt met magisch-realistische elementen.

In *Toorberg (De betoverde berg)* is de vertelstrategie heel intrigerend en wordt spanning behouden. Dat gebeurt mede door deze meervoudige vertelstrategie. Er is wel een auktoriële verteller, maar daarnaast zijn er ook een twintigtal personage vertellers, waarvan er negen doden zijn. De lezer wordt ingelicht met verschillende standpunten die de geschiedenis van Noag du Pisani's "ongeluk" retrospectief onthullen. Deze roman is het relaas van het onderzoek dat magistraat Abraham van der Ligt voert naar de mysterieuze dood van Noag ("Druppeltjie") du Pisani. Hij moet bij wijze van spreken "licht werpen" op het gebeuren en de waarheid "aan het licht" brengen. Met het dood van "Druppeltjie" komt er een eind aan het (blanke) geslacht Moolman (en erfopvolging is een van de centrale aspecten van de "plaasroman"). Het feit dat hij te midden van de droogte in een boorgat tot sterven komt, is ook een bewijs van een geestelijke droogte. De grond van Toorberg is doordrongen van schuld en zonde, dit is het belangrijkste motief in het verhaal. De aarde laat zich niet doen en neemt wraak. Dit gebeurt op twee manieren: de opdroging van de bron het Oog en door de vloed van onvruchtbaarheid die op hen rust.

Van der Ligt is niet in staat om harde feiten te verzamelen, maar blijft achter met vermoedens, vooral dat iedereen schuldig is. Dat blijkt waar te zijn: Druppeltjie sterft als zondebok voor alle zonden en verzuim van al de Moolmans, maar ook van de magistraat zelf. Hij is immers een incarnatie van de gestorven De la Rey—op wie hij sprekend lijkt—en Druppeltjie is van schrik voor de geest van De la Rey in het boorgat gevallen! Wat de werkelijke waarheid is, kan niet worden achterhaald, niet eens door het rationele epirisme van de magistraat. In het postmodernisme staat dit epistemologisch thema van het speuren naar waarheid en betekenis centraal.

Niet alleen staat een gefragmenteerd discours/geschiedenis de magistraat (en de lezer) in de weg, maar ook een magische werkelijkheid: geheimzinnig,

onbegrijpelijk, irrationeel, waar levenden en doden naast elkaar optreden en er tal van dingen gebeuren die niet rationeel verklaarbaar zijn (zie: 4, 11, 54, 107 en 162). Een zeer merkwaardige magisch-realistische passage in het boek is hoofdstuk twee waar OuAbel letterlijk uit de dood opstaat en converseert met de levende rechter-commissaris. Sommige zinnen zijn kenmerkend voor de magisch-realistische stijl; door verdichting worden het heden en het verleden samengebond: “In de serre, half in de schaduw van een varen, zat ouma Magtilt weer waar zij altijd had gezeten, in de rolstoel die nu al jaren kapot op solder stond.” Af en toe is de aanwezigheid van de overleden grootouders voelbaar voor de levenden. “[. . .] kwamen StamAbel en ouma Magtilt door de bomen aanlopen. Ella, die bij de lege brandstofvaten zat, keek even op, DwarsAbel voelde een zuchtje wind langs zijn wangen strijken en Kaatje Danster verbeelde zich een seconde dat er een schaduw over het bos had bewogen.”

Er is ook een “Slams” (tovenaar), talrijke bijgeloven (de “tokkelos”), mythen; een wereld van waarheid en verdichtels. Naast een epistemologisch thema dus ook een ontologisch. Het magisch realisme is derhalve een “supplement” van het realisme, een illustratie van het naast mekaar bestaan van dingen die in principe niet verenigbaar zijn. Een toegang tot de “diepere” realiteit biedt de narratief, *een talige constructie* die in staat is de beperkingen van de rationele realiteit te overstijgen.

Overeenkomsten tussen *Toorberg* en *Honderd jaar eenzaamheid* van Gabriël Garcia Marquez zijn zó frappant dat er inderdaad van intertekstualiteit sprake mag zijn (zie: Provoost 2003). Dit heeft voornamelijk te maken met het feit dat beide boeken beginnen met een stamboom en dat beide teksten kenmerken van een familiechroniek vertonen. Personages in beide boeken hebben vaak ook dezelfde naam, wat aanduiding is van gelijkaardige karakters. In *Toorberg* is daar bijvoorbeeld Ouma Kitty Riet en haar kleindochter Kleinkitty die allebei een verboden en clandestiene verhouding hebben met een Moolman. Alle personages met de naam “Abel” vertonen overeenkomsten. In beide boeken figureren sterke pioniersfiguren; ook als stamvaders, er is in beide teksten een sterk politiek engagement, naastbestaan van levenden en doden én sjamaan-figuren.

In de huidige transitie (“overgang”) is er volgens Brink een belangrijk element, namelijk de ontdekking van Afrika en zijn magie. “This magic involves an acknowledgement of a more holistic way of approaching the world, an awareness of more things in heaven and earth than have been dreamt of in our philosophy, a free interaction between the worlds of the living and the dead, a rich oneiric stratum; also of ancestral—historical—commitment of the kind one encounters in the poetry of Mazisi Kunene” (1998: 25). Volgens Kunene gebruikt hij altijd een meervoudsvorm in een afscheid van personen “Because no-one is ever alone [. . .] you are always accompanied by all your spirits.” Volgens Brink is een gemakkelijke omgang van levenden en doden een integraal onderdeel van de

orale traditie van Afrika. Magisch realisme is volgens Brink ook aanwezig in de orale traditie en in "spookstories" die de Voortrekkers rond open vuren en vuurhaarden verteld hebben.

Het Afrikaanse magisch realisme is ontwikkeld tot iets eigensoortigs met een eigen Afrika-tekstuur. Aspecten daarvan zijn ook niet eenduidig te verklaren. Waar de doden in Afrika-mythologie kunnen duiden op de alomtegenwoordigheid van geesten, is het in Afrikaanse romans vaak een bewijs van de onwilligheid van voorvaderen om beheer prijs te geven, óf om tot rust te komen vanwege schuldgevoelens. Ook het landschap drukt een stempel daarop. Vooral vanwege de inherente mysterieuze aard daarvan met mist, dichte bossen; anderzijds juist vanwege de leegheid ervan, waar alleen windhozen zoals kwelgeesten bewegen. Het overweldigend gevoel dat dit bij de lezer laat is dat realistische representatie helaas niet (meer) voldoende is om de complexiteit van (Zuid)-Afrika; zijn topografie, zijn geschiedenis en zijn actualiteit weer te geven.

Bibliografie

- Ankersmit, F. 1986. *Denken over geschiedenis. Een overzicht van moderne geschiedfilosofische opvattingen*. 1984. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- . 1987. "Tegen de verwetenschappelijking van de geschiedwetenschap." *Balans en perspectief. Visies op de geschiedwetenschap in Nederland*. Reds. Van Besouw, e.a., Groningen: Noordhoff/Forsten.
- . 1990. *De navel van de geschiedenis. Over representatie en historische realiteit*. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Ankersmit, F., M.C. Doeser, en A.K. Varga, reds. 1990. *Op verhaal komen. Over narrativiteit in de mens- en cultuurwetenschappen*. Kampen: Kok Agora.
- Antonissen, Rob. 1956. *Die Afrikaanse letterkunde van aanvang tot hede*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- . s.d. *Die Afrikaanse letterkunde van aanvang tot hede*. 2de druk. Johannesburg: Kaapstad, Bloemfontein, Johannesburg.
- Baker, Suzanne. 1993. "Binarisms and Duality: Gagic Realism and Postcolonialism." *Journal of the South Pacific Association for Commonwealth Literature and Language Studies* 36: *Postcolonial Fictions*. Ed. Michèle Drouart. <www.mcc.murdoch.edu.au/ReadingRoom/litserv/SPAN/36/Baker.html>.
- Beukes, Gerhard J., en Felix V. Lategan. 1961. *Skrywers en Rigtings*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Brink, André P. 1998. "Interrogating Silence: New Possibilities Faced by South African Literature." *Writing South Africa. Literature, Apartheid, and Democracy, 1970-1995*. Eds. Derek Attridge, en Rosemary Jolly. Cambridge: Cambridge University Press.
- Callens, Miet. 2003. *Toorberg (Etienne van Heerden) als magische realistische roman*. [Ongepubliceerd werkstuk. Eerste licentie Germaanse Talen]. Academiejaar 2002-2003. Katholieke Universiteit Leuven.

- Carr, D., W.Dray, T. Geraerts, F. Quellet, en H. Watelet. 1982. *Philosophy of History and Contemporary Historiography*. Ottawa: University of Ottawa Press.
- Carr, D. 1991. *Time, Narrative and History*. Bloomington: Indiana University Press.
- Chanady, Amaryll Beatrice. 1985. *Magical Realism and the Fantastic*. New York: Garland Publishing.
- Coetzee, J.M. 1985. "Lineal Consciousness in the Farm Novels of CM van den Heever." [Ongepubliceerd artikel. In gewijzigde vorm ook gepubliceerd in *Tijdschrift voor Nederlands en Afrikaans* 1/2 (1988): 49-75].
- Coetzee, J.M. 1988. *White Writing. On the Culture of Letters in South Africa*. New Haven: Yale university Press.
- Daisne, J. 1973. *Wat is magisch realisme. Een kort essay over letterkunde en magie*. Amsterdam: Manteau.
- De Sadeleer, Karel. 2003. *Toorberg (Etienne van Heerden) als magisch-realistische roman* [Ongepubliceerd werkstuk. Eerste licentie Germaanse Talen]. Academiejaar 2002-2003. Katholieke Universiteit Leuven.
- Dekker, G. 1961. *Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Du Buisson, M.S. 1959. *Ons grootste metafisiese digter. Gedenkboek C.M. van den Heever 1902-1957*. Johannesburg : Afrikaanse Pers-Boekhandel. 101-110.
- Du Plooy, Heilna. 1999. "Profiel van C.M. van den Heever." *Perspektief en profiel* (II). Red. H.P. van Coller. Pretoria : Van Schaik. 653-664.
- Haarhoff, T.J. 1959. "Gedagtes oor C.M. van den Heever en sy werk." *Gedenkboek C.M. van den Heever 1902-1957*. Red. P.J. Nienaber. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel. 23-42.
- Hutcheon, Linda. 1995. "Circling the Downspout of Empire." *The Post-colonial Studies Reader*. Eds Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, en Helen Tiffin. London: Routledge.
- Kannemeyer, J.C. 1978. *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur*. Deel 1. Kaapstad: H&R-Academica.
- Lampo, H. 1993. *De wortels der verbeelding. Over het magisch-realisme*. Amsterdam: Meulenhoff/Manteau.
- Malherbe, D.F. 1957. "Iets oor C.M. van den Heever en sy werk." *Tydskrif vir Letterkunde*, September. [Ook in: Nienaber, P.J., red. *Gedenkboek C.M. van den Heever 1902-1957*. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel. 13-18.]
- McHale, Brian. 1987. *Postmodernis Fiction*. New York: Methuen.
- Mullan, David. 1999. *MagicRealism: A Problem*. <www.qub.ac.uk/en/imperial/india/Magic.htm>.
- Partner. 1998. <www.qub.ac.uk/en/imperial/india/Magic.htm>.
- Provoost, Marijn. 2003. *Toorberg (Etienne van Heerden) als magisch-realistische roman*. [Ongepubliceerd werkstuk. Eerste licentie Germaanse Talen]. Academiejaar 2002-2003. Katholieke Universiteit Leuven.
- Schoonees, P.C. 1959. "C.M. van den Heever as prosakunstenaar." *Gedenkboek C.M. van den Heever 1902-1957*. Red. P.J. Nienaber. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel. 84-96.
- Slemon, Stephen. 1988. "Magic Realism as Post-Colonial Discourse." *Canadian Literature* 116: 9-24.
- Steenmeijer, Maarten. 1996. *Mythenbouwers van de Nieuwe Wereld: Over de literatuur van Spaans-Amerika*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Stewart, Nicholas. 1999. "Magic Realism as Post-Colonial Device in *Midnight's Children*." <www.qub.ac.uk/en/imperial/india/rushdie.htm>.

- Van Coller, H.P., red. 1998. *Perspektief en profiel* (II). Pretoria : Van Schaik.
- Van Coller, H.P., red. 1999. *Perspektief en profiel* (II). Pretoria : Van Schaik.
- . 2002. "Eenders en anders: Die diskursiewe netwerk in *Donkermaan* van André P. Brink." *Stilet*. 14. 1: 50-71.
- Van Gorp, H., R. Ghesquiere, en D. Delabastita. 1998. *Lexicon van literaire termen*. Groningen: Marthinus Nijhoff.
- Van Heerden, Ernst. 1982. "Profiel van C.M. van den Heever." *Perspektief en profiel*. Red. P.J. Nienaber. Johannesburg: Perskor. 335-340.
- White, Hayden. 1978. *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- . 1973. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- . 1987. *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- Wilson, Rawdon. 1995. "The Metamorphoses of fictional Space: Magical Realism." *Magical Realism: Theory, History, Community*. Eds Lois Parkinson Zamora, en Wendy B. Faris. Durham: Duke University Press.